

3.

INSTRUMENT DRŽAVNE VLASTI ILI KRITIČKOG ODMAKA OD NJE: O REGIONALNOJ EKSPERTIZI AUSTRIJSKIH INTELEKTUALACA U KASNOM 20. I RANOM 21. STOLJEĆU

Christian Promitzer

UDK: 315.344.32(436):323.2(4.191.2)"199/200"

Sažetak: U članku se propituje teza prema kojoj među intelektualcima u današnjoj Austriji prevladava uvjerenje da su oni prije svih drugih pozvani tumačiti društvenu, političku i ekonomsku situaciju u zemljama srednjoistočne, istočne i jugoistočne Europe. Takvo prisvajanje prava na regionalnu ekspertizu može se djelomično objasniti geopolitičkim položajem Republike Austrije i Beča kao centra nekadašnje Habsburške Monarhije, što podsjeća na već elaborirani ideološki koncept "Srednja Europa" – "Mitteleuropa" iz vremena Prvoga svjetskog rata. Taj je koncept poslije sloma Austro-Ugarske pao u zaborav nekoliko desetljeća. Kada su komunistički režimi 1970-ih i 1980-ih godina počeli naglo razvojno zaostajati iza zapadne Europe, gdje se u međuvremenu bio etablirao novi sustav postfordističke kapitalističke akumulacije kao nadmoćan gospodarski model, i kada je spomenute komunističke režime počela slabiti rastuća moć raznovrsnih disidentskih krugova, pojavio se upravo među disidentima osuvremenjeni koncept "Srednje Europe". U Austriji su neki utjecajni konzervativni intelektualci preuzeli ovaj pojam, ali je austrijska inačica "Srednje Europe" ipak više podsjetila na koncept "Mitteleuropa" iz prošlosti. Ključno je pitanje je li regionalna ekspertiza austrijskih intelektualaca, koja svoj procvat doživljava u kasnom 20. stoljeću i početkom 21. stoljeća, samo znanje u službi austrijske vlasti ili je na tom polju također moguće formulirati i paradigme kritičke intervencije.

Ključne riječi: Austrija, jugoistočna Europa, intelektualci, moć, neoliberalizam, postsocijalizam

I.

Među austrijskim intelektualcima danas prevladava uvjerenje da su oni u Europi najpozvaniji tumači socijalne, političke i ekonomske situacije ne samo u srednjoistočnim nego i u jugoistočnim europskim zemljama. Riječ je o prisvojenom pravu na ekspertizu, što je moguće razumjeti kao implikaciju geopolitičkog statusa Republike Austrije u

“Srednjoj Europi”, točnije u “Mitteleuropi” shvaćenoj u značenju liberalnoga njemačkog političara Friedricha Naumanna. Ovaj je to učinio u istoimenoj knjizi – *Mitteleuropa* – objavljenom prvi put 1915. godine kao prilog raspravi o njemačkim ratnim ciljevima.¹ Uostalom, austrijsku geopolitičku aproprijaciju istoga koncepta realizirao je u to doba austrijski geograf Erwin Hanslik.² Nakon sloma njemačkog nacizma, koji je bezobzirno, agresivno, pa i genocidom ostvarivao geopolitičke fantazije dijelova njemačkih i austrijskih vladajućih elita, ni u jednome dijelu hladnoratovski podijeljene Europe desetljećima nisu bila legitimna takva razmišljanja. Novi ideološki koncept “Srednje Europe” 1970-ih i 1980-ih godina, ne potpuno identičan sa starim – djelo sve utjecajnijih disidenata u srednjoistočnim europskim zemljama – koincidirao je sa sve uočljivijim razvojnim zaostajanjem istočne Europe spram zapadne, u kojoj se etablirala postfordistička proizvodnja.³ Disidentska “Srednja Europa” imala je svoju povijesnu baštinu, koju je definirao i zajednički politički okvir Habsburške Monarhije. Neki austrijski intelektualci u isto doba polazili su od istoga shvaćanja srednjoeuropske povijesne baštine. Ključno je pitanje je li regionalna ekspertiza austrijskih intelektualaca u kasnom 20. i ranom 21. stoljeću znanje u službi vlasti ili ju je moguće formulirati i kao kritičku refleksiju, pa i angažiranu intervenciju. Međutim, nakon 1989. godine, tj. nakon sloma komunističkih režima u istočnoj Europi, izostala je priželjkivana vodeća austrijska uloga u stvaranju nove “Srednje Europe”. Umjesto toga, razne austrijske institucije s aktivnim udjelom niza austrijskih intelektualaca posvetile su se osiguranju ekspertskog prestiža u europskoj politici spram europskog istoka i naročito jugoistoka.

II.

Uvjerenje da su austrijski intelektualci u Europi kvalificiraniji tumačiti zbivanja na europskom istoku i jugoistoku sigurno je povezano s činjenicom da je Austrija zbog svojega povoljnoga geografskog položaja otvorenija prema tim dijelovima kontinenta. K tomu, odredbama Državnog ugovora iz 1955. godine postala je vanjskopolitički neutralna. Privrednim i političkim sistemom bila je integrirana u europski zapad.⁴ Time je u svijetu hladnoratovskih polarizacija Austrija bila svojevrsno raskrižje između istoka i zapada. Prednosti takva položaja najprije su koristile razne tajne službe. Međutim, neutralna Austrija lakše je mogla podržavati i političke i ekonomske aktivnosti preko tzv. “željezne zavjese”. Tek 1980-ih godina mnogi austrijski intelektualci počeli su se interesirati za europski istok i jugoistok.

Pojam “austrijski intelektualci” ovdje je formalno opisan. Odnosi se na ljude u statusu znanstvenika na sveučilištima i u drugim znanstvenim ustanovama, dakle na pojedince sa simboličnim kapitalom akademskog statusa. Uključuje i one umjetnike te političare koji javno djeluju opredjeljujući se spram aktualnih društvenih i političkih problema ili javno kultiviraju refleksivni odnos prema njima. Najzastupljeniji su bili na pretposljednjoj stranici

¹ Friedrich NAUMANN, *Mitteleuropa*, Berlin 1915.

² Erwin HANSLIK, *Österreich: Erde und Geist*, Wien 1917. Usp. William M. JOHNSTON, *Der österreichische Mensch: Kulturgeschichte der Eigenart Österreichs*, Wien 2010., 142–144.

³ Usp. Maria TODOROVA, *Imagining the Balkans*, New York 2009., 140–160.

⁴ Gerald STOURZH, *Um Einheit und Freiheit: Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs 1945–1955*, Wien 2005.

liberalnoga bečkog dnevnika *Der Standard*, obično u rubrici “Kommentar der Anderen”, tj. “Komentar drugih”.⁵

Der Standard je bio prvi austrijski masovni medij koji je podržavao takvu javnu razmjenu mišljenja i stavova. Danas su slične rubrike otvorene i u drugim glasilima. One omogućuju javno prepoznatljivim osobama medijski posredovano sudjelovanje u raspravama o otvorenim problemima u zemlji i preko njezinih granica. Prvi broj dnevnika *Der Standard* objavljen je 1988. godine, dakle uoči sloma komunističkih poredaka u istočnoj i jugoistočnoj Europi. Tada se počeo mijenjati i odnos austrijskih intelektualaca prema Europi s druge strane “željezne zavjese”. Pojavili su se i raznovrsni eksperti za “nove demokracije”. Bilo ih je sve više i više nakon početka ratnog raspada SFR Jugoslavije. Godina 1980-ih, kao svojevrsno raskrižje između europskog zapada i istoka, Austrija je poticala javno djelovanje onih svojih intelektualaca koji su bili cijenjeni kao poznavatelji i posebno kao prenositelji “istočnog bića” na zapad. Početkom 1990-ih situacija se promijenila i zato što su austrijsko bankarstvo i utjecajni poduzetnici nastojali preko otvaranja prema istoku (*Ostöffnung*) postati najvećim investitorima na novootvorenim tržištima. Ratni raspad SFR Jugoslavije stvorio je veliki problem izbjeglica i prognanika. U dva velika vala, od 1991. do 1995. i 1999. godine, mnoštvo unesrećenih iz svih postjugoslavenskih država prihvaćeno je u Austriji. Promjene u neposrednom susjedstvu utjecale su na austrijsku odluku da redefinira svoju dotadašnju neutralnost i 1995. godine postane članicom Europske unije.⁶

Sva ova zbivanja i promjene motivirali su mnoge austrijske intelektualce da se uključuju u javne rasprave. Nitko nije javno zastupao tezu o “vječnoj mržnji” među južnoslavenskim i balkanskim narodima kao što je to tada učinio američki novinar Robert Kaplan. Ali i u Austriji je postojala želja da se više sazna o uzrocima kako novonastalog nacionalizma tako i šokantnih fenomena ratnoga nasilja. Jedni su to objašnjavali raznovrsnim ideološkim vakuumima koji su nastajali raspadom komunističkog poretka, ne previđajući ni “ponavljanje prošlosti”, naročito kada je riječ o tragičnim iskustvima Drugoga svjetskog rata. Drugi su i ratno nasilje i novi nacionalizam percipirali kao ostatke nikad potpuno prevladanih premodernih plemenskih i patrijarhalnih društvenih struktura. Druga tema rasprava bila je u vezi s pitanjem (ne)opravdanosti austrijskog unilateralnog priznanja zapadnih jugoslavenskih republika, Slovenije i Hrvatske, kao nezavisnih država.⁷ Dok su pristalice konzervativnog austrijskog ministra vanjskih poslova Aloisa Mocka podupirale njegovo stajalište da Austrija treba odmah priznati Sloveniju i Hrvatsku kao katoličke i srednjoeuropske zemlje, drugi su smatrali – poput socijaldemokrata, zelenih i različitih drugih lijevo orijentiranih ljudi – ili da treba podržati opstanak jugoslavenske državne zajednice ili da Austrija svoju politiku priznavanja treba uskladiti s drugim državama Europske zajednice.⁸ Slična konstelacija odnosa ponavljala se i kasnije kada je u žarištu bilo pitanje vojne intervencije u

⁵ Klaus STIMEDER – Eva WEISSENBURGER, *Trotzdem: die Oscar-Bronner-Story*, Wien 2008., 141. “Komentar drugih” dostupan je i na internetu: <http://derstandard.at/r377/Kommentare-der-anderen>.

⁶ Markus J. PRUTSCH, “Neutralität – Positionen und Positionswandel der ÖVP im Spiegel von Grundsatz- und Wahlprogrammen sowie Regierungserklärungen der Zweiten Republik: eine Bilanz”, *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 35/2006., br. 4, 425–440.

⁷ Usp. John GAISBACHER – Karl KASER – Christian PROMITZER – Barbara SAX – Johann SCHÖGLER, “Über geschichtliche Wiederholungstäter, ihre Motive und über die Möglichkeit ihnen den Boden zu entziehen”, *Krieg in Europa: Stimmen aus dem ehemaligen Jugoslawien* (ur. John Gaisbacher, Karl Kaser, Christian Promitzer, Barbara Sax i Johann Schöglner), Linz 1992., 219–232.

⁸ Vidi Herbert VYTISKA – Alois MOCK, *Das Balkan-Dossier: Der Aggressionskrieg in Ex-Jugoslawien – Perspektiven für die Zukunft*, Wien 1997.

Bosni i Hercegovini. Konzervativni austrijski intelektualac i tada već *elder statesman* Erhard Busek retrospektivno je govorio o vojnoj intervenciji u Bosni i Hercegovini kao američkoj intervenciji s kojom je rat završen, ističući da su Europljani prethodno bili zakazali. Izrazio je pritom mišljenje da bi istinska završnica ipak bila integracija zemalja jugoistočne Europe u Europsku uniju.⁹

Tadašnji unutar-austrijski sporovi u vezi s problemima ratnog raspada Jugoslavije zahvatili su i austrijsku vladu, koju su tada činile nešto jača Socijaldemokratska stranka (SPÖ – *Sozialdemokratische Partei Österreich*) i nešto slabija konzervativna Austrijska narodna stranka (ÖVP – *Österreichische Volkspartei*). Obje su stranke inače zastupale slične stavove o nastavku privatizacije u austrijskom gospodarstvu i ekonomskoj penetraciji austrijskog kapitala u istočnu i jugoistočnu Europu, s napomenom da su socijaldemokrati pritom bili malo suzdržaniji. Međutim, ove dvije stranke međusobno su se razlikovale u mišljenjima kakva bi trebala biti austrijska politika prema problemima ratnog raspada Jugoslavije. Obje su stranke s vremena na vrijeme poticale prestižne intelektualce iz svojih redova da u masovnim medijima iznose stranačke stavove. Pritom je Austrijska narodna stranka bila u prednosti jer je u koalicijskoj vladi od 1987. nadalje držala Ministarstvo vanjskih poslova.¹⁰ Stoga je dugogodišnji glasnogovornik ministra Aloisa Mocka retrospektivno bio u pravu kada je ustvrdio: “Da 1987. godina nije bila stvorena koalicijska vlada austrijske Socijaldemokratske stranke i Austrijske narodne stranke i da Alois Mock koncem osamdesetih godina nije bio ministar vanjskih poslova, austrijska bi politika prema Europi i Jugoslaviji bila drugačija.”¹¹

Da bi se bolje razumjelo što se sve mislilo u Austriji, mora se naglasiti da je vrlo malo austrijskih intelektualaca svoj pozitivni odnos prema kontinuitetu jugoslavenskoga političkog okvira dovodilo u vezu s podrškom režimu Slobodana Miloševića i velikosrpskim projektima. Spomenuta je manjina u ratnim godinama znala govoriti o opasnostima islamističkih radikalizama među Bošnjacima i Albancima, a poslije rata čak i poricati masovne ratne zločine u Srebrenici.¹²

Mora se naglasiti da su intelektualci vrlo različitih opredjeljenja – kako lijevi i zeleni tako i kršćanski i konzervativni – javno podržavali prihvat ratnih izbjeglica u Austriji. Time su se suprotstavljali ksenofobičnim inicijativama koje su redovito potjecale iz austrijske Slobodarske stranke (FPÖ – *Freiheitliche Partei Österreichs*) Jörga Haidera. Naime, ta je stranka pokrenula i peticiju protiv prihvaćanja izbjeglica, koju je početkom 1993. potpisalo više od sedam posto biračkog tijela.

Nakon 1995. godine, s pojačanim procesom kapitalističke transformacije postkomunističkih zemalja, sve su rjeđa bila očitovanja austrijskih intelektualaca u medijima na teme zbivanja u postjugoslavenskim državama. Sve zaoštreniji sukobi na Kosovu i vojna inter-

⁹ Usp. predgovor Erharda Buseka u: Raphael DRASCHTAK, *Endspiel 1995. Die USA beenden den Balkankrieg*, Wien 2005., vii.–viii.

¹⁰ Sredinom devedesetih godina, kao kompenzacija za tu konzervativnu prednost, Hannes Swoboda, od 1996. socijaldemokratski zastupnik u Europskom parlamentu, a od 1997. dopredsjednik delegacije Parlamenta za jugoistočnu Europu, u više je navrata napisao komentare o situaciji u bivšoj Jugoslaviji u *Der Standardu* ili u tjedniku *Profil*.

¹¹ H. VYTISKA – A. MOCK, *Das Balkan-Dossier*, 50.

¹² Sigurno je najpoznatija ličnost u ovome smislu pisac Peter Handke sa svojim javnim istupima i knjigama. Usp. Peter HANDKE, *Abschied des Träumers vom neunten Land. Eine Wirklichkeit, die vergangen ist: Erinnerung am Slowenien*, Frankfurt 1991.; ISTI, *Eine winterliche Reise zu den Flüssen Donau, Save, Morawa und Drina oder Gerechtigkeit für Serbien*, Frankfurt 1996.; ISTI, *Sommerlicher Nachtrag zu einer winterlichen Reise*, Frankfurt 1996. Usp. također Kurt GRITSCH, *Peter Handke und “Gerechtigkeit für Serbien”: eine Rezeptionsgeschichte*, Innsbruck 2009.

vencija Sjevernoatlantskog saveza u SR Jugoslaviji 1999. godine iznova su oživjeli stare konstelacije među austrijskim intelektualcima, koji su se tada izjašnjavali za intervenciju ili protiv nje. Nakon toga su diskusije o zbivanjima u postsocijalističkim zemljama potisnute na rubove medijskog interesa. Dijelom je to bila i posljedica stvaranja koalicijske vlade Austrijske narodne stranke i Slobodarske stranke početkom 2000. godine, što je izazvalo burne reakcije i proteste u Austriji, ali i u Europi. Kasnije diskusije o zbivanjima u postjugoslavenskim državama vodile su se uglavnom u stručnim krugovima, posebno u znanstvenim institucijama ili na umjetničkim scenama.¹³

III.

Izneseni pregled razvoja austrijskoga intelektualnog diskursa fokusiranog na istočnu i jugoistočnu Europu nepotpun je ako ne tretira jedan od njegovih centralnih ideoloških elemenata – mit i koncept “Mitteleuropa”, odnosno “Srednja Europa”, u obliku koji je nastao 1980-ih godina. Njegova austrijska varijanta nesumnjivo je plod izvorno konzervativnog pristupa promjenama u socijalističkim, odnosno postsocijalističkim zemljama u to doba. Taj je koncept, s vremenom donekle modificiran, u suvremenoj Austriji postao hegemonijalan – barem u odnosu prema jugoistočnoj Europi – i pogodan za samorazumijevanje austrijske varijante neoliberalne intervencije u ovome prostoru. Imajući ovaj koncept u vidu, lakše se može razumjeti zašto je regionalna ekspertiza austrijskih intelektualaca tijekom proteklih dvaju desetljeća češće bila instrument državne vlasti nego kritičkog odmaka od nje.

Da bismo razumjeli što pojam “Mitteleuropa” ima zajedničko s intelektualnim inicijativama, nužno je još jedanput osvrnuti se unazad. Nasuprot prethodno spomenutom diskontinuitetu shvaćanja koncepta “Mitteleuropa” u vrijeme Prvoga svjetskog rata u usporedbi s konceptom iz 1980-ih, ovdje je riječ o diskontinuitetima glede specifičnog tipa intelektualca, koji je “cvjetao” u Austro-Ugarskoj neposredno pred Prvi svjetski rat. Taj specifični tip intelektualca bio je po porijeklu i vrijednosnim orijentacijama građanski usmjeren, ali je neovisno o svojim nacionalnim prepoznatljivostima bio otvoren prema posebnoj vrsti pluralnosti jer nije bio protiv zajedničke multikonfesionalne i multinacionalne državne strukture.¹⁴ Ta je pluralnost na kraju krajeva postala važna u inače neuspjelom programu austrijske socijaldemokracije, iako je on polazio od interesa radničke klase i s njome povezane intelektualne skupine. Pojavio se u republikanskom odijelu, s naglaskom na socijalnoj pravednosti.¹⁵ Nije, inače, čudno da je podosta ovih ljudi, koji su predstavljali tadašnju “modernu” krećući se između Beča, Praga, Budimpešte, Zagreba i/ili Ljubljane, potjecalo iz kruga kozmopolitski mislećih intelektualaca židovskog porijekla.¹⁶ Odbljesak

¹³ Potonje osobito važi za Centar za suvremenu umjetnost “Rotor” u Grazu, koji je već od svojeg osnivanja 1999. godine imao jake veze sa scenom u jugoistočnoj Europi. Usp. “Rotor: center for contemporary art” (<http://rotor.mur.at>).

¹⁴ Usp. Moritz CsÁKY, *Ideologie der Operette und Wiener Moderne. Ein kulturhistorischer Essay zur österreichischen Identität*, Wien 1996.

¹⁵ Usp. Raimund LOEW, *Der Zerfall der “Kleinen Internationale”: Nationalitätenkonflikte in der Arbeiterbewegung des alten Österreich (1889–1914)*, Wien 1984.; John EVERS, *Internationale Gewerkschaftsarbeit in der Habsburgermonarchie: ein Beitrag zur europäischen Gewerkschaftsgeschichte unter besonderer Berücksichtigung der Entwicklung der “Reichsgewerkschaftskommission” und ihrer deutsch-tschechischen Arbeit vor 1914*, Wien 2010.

¹⁶ Moritz CsÁKY, *Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*, Wien 2010.

te tolerantnosti prema drugim narodima u austrijskom djelu Habsburške Monarhije mogao se vidjeti čak u dalmatinskom putopisu inače konzervativnog i njemački nacionalno opredijeljenog autora Hermanna Bahra iz 1909. godine. Tom je prilikom Bahr javno zahtijevao od središnjih bečkih vlasti više pozornosti za ovu regiju, a posebno više razumijevanja za nacionalne aspiracije dalmatinskih Hrvata i više financijskih ulaganja u zanemareno dalmatinsko gospodarstvo.¹⁷

Raspadom Habsburške Monarhije 1918. godine, fizičkim nestankom židovskih intelektualaca za vrijeme nacizma te mnogobrojnim drugim promjenama u srednjoistočnim i jugoistočnim dijelovima Europe, u nastalim prazninama nestao je srednjoeuropski tip intelektualca.¹⁸ Srednjoeuropski prostor, nekad u granicama Habsburške Monarhije, bio je hladnoratovski podijeljen u zone sovjetskih imperijalnih interesa (Čehoslovačka, Mađarska, Poljska i Rumunjska) te Sjevernoatlantskog pakta (sjeveroistočni dio Italije). Hibridi su bile zapadnjačka, a vojnopolitički neutralna Austrija i samoupravnosocijalistička Jugoslavija. Različitosti društveno-političkih sistema i neprevladane razmirice iz nedavne prošlosti limitirali su mogućnosti intelektualnih razmjena između spomenute dvije zemlje, a sama politička i društvena austrijska elita u prvim decenijama poslije rata izbjegla je suočenje s nacističkom prošlošću svoje zemlje. To je bitno utjecalo na inače provincijalnu intelektualnu klimu zemlje.

Političke elite na vlasti nesmetano su uključivale pristaše poraženoga nacističkog režima. Intelektualna klima u zemlji počela se mijenjati tek nakon što su 1970. godine na vlast došli socijaldemokrati s Brunom Kreiskim na čelu. Austrija se otvorila prema zapadnim intelektualnim strujanjima. Ove promjene nisu utjecale na porast interesa za intelektualna strujanja istočno i jugoistočno od Austrije. Djelomična iznimka bili su lijevo usmjereni austrijski intelektualci koji su marginalno diskutirali o jugoslavenskom modelu samoupravnog socijalizma. Odnosi između dvije zemlje bili su tada opterećeni sporovima u vezi s pravima slovenske manjine u Koruškoj.¹⁹ Inače su se austrijski socijaldemokrati više interesirali za tadašnji skandinavski model socijalne države, koji je za Kreiskoga bio uzor još iz vremena kada je kao socijaldemokrat i Židov pribježište našao u Švedskoj.²⁰

Nije, dakle, slučajno da je Erhard Busek, konzervativni intelektualac i jedan od vodećih političara Austrijske narodne stranke, upravo sredinom 1980-ih godina iznova aktualizirao pojam "Mitteleuropa" te ga dalekovidno, ako ne i proročanski reformulirao ne toliko za suvremene koliko za buduće ciljeve austrijskih političkih i ekonomskih elita u promijenjenoj europskoj situaciji. Tada su i sami socijaldemokrati nakon povlačenja Kreiskog odustali od daljnje fordističke regulacije austrijskog kapitalizma i počeli pripremati zemlju za imperativne nadolazećeg neoliberalnog poretka. Postupna dekonstrukcija socijalne države, počeci privatizacije austrijske državne industrije, sudjelovanje Austrijske narodne stranke u vladi – sve je to otvaralo prostore za promociju Busekova koncepta "Mitteleuropa". Busek je zapravo preuzeo pojam od mađarskih i čehoslovačkih disidenata, koji su se tim pojmom služili da definiraju one zajedničke kulturne vrijednosti i geopolitičke konstante koje njihove

¹⁷ Hermann BAHRE, *Dalmatinische Reise*, Berlin 1909., 74–79.

¹⁸ Usp. *Vertriebene Vernunft: Emigration und Exil österreichischer Wissenschaft 1930–1940* (ur. Friedrich Stadler), Wien 1987.

¹⁹ Otmar HÖLL, "The Foreign Policy of the Kreisky Era", *The Kreisky Era in Austria* (ur. Günter Bischof i Anton Pelinka), New Brunswick – New Jersey 1994., 32–77, osobito 41–42; za pregled usp. također Otmar HÖLL – Peter BACHMAIER (ur.), *Österreich – Jugoslawien: Determinanten und Perspektiven ihrer Beziehungen*, Wien 1988.

²⁰ Bruno KREISKY, *The Struggle for a Democratic Austria: Bruno Kreisky on Peace and Social Justice* (ur. Matthew Paul Berg, Jill Lewis i Oliver Rathkolb), New York 2000., 200–219.

zemlje razlikuju od Rusije ili, preciznije, od vladajućeg modela sovjetskoga komunističkog poretka. Busek je podržavao i poticao suradnju srednjoeuropskih antikomunističkih intelektualaca, utječući i na taj način na ubrzanje raspada komunističkih poredaka u regiji.²¹

Godine 1986. izašla je Busekova knjiga *Projekt Mitteleuropa*, u kojoj je razradio svoj projekt u geopolitičkom pogledu. On je već tada nesumnjivo predvidio, ako ne raspad komunističkih poredaka, onda sigurno njihovo “omekšavanje”.²² Busek je u pretpostavljenom procesu “otvaranja prema istoku” htio osigurati austrijskoj privredi čelnu ulogu, što se nakon pada Berlinskog zida djelomično i dogodilo. Međutim, gospodarski uspjesi nisu imali odgovarajuće političke učinke kada je riječ o austrijskim interesima. Političku ekspertizu u projektu “Mitteleuropa” provodile su druge osobe iz Austrije, a one nisu imale Busekove intelektualne potencijale. Važnije su bile kritičke distance u susjednim zemljama prema austrijskim ambicijama, pa čak i odnos ignoriranja.

Izvorne Busekove inicijative kao Pentagonala 1989. i Srednjoeuropska inicijativa sljedeće godine bile su ograničene na područja pojedinih znanstvenih projekata, a Poljska, Mađarska i Čehoslovačka su 1991. godine osnovale Višegradsku skupinu bez Austrije. Beč se nije mogao pozicionirati na način koji bi austrijskim konzervativcima omogućio ostvarenje onoga što su potajno priželjkivali, tj. da ponovno zauzme mjesto koje je u kulturnom i intelektualnom pogledu imao prije Prvoga svjetskog rata.

Nije bilo slučajno ni to što se interes Erharda Buseka i drugih austrijskih intelektualaca koji su se smatrali regionalnim ekspertima 1990-ih i 2000-ih godina preusmjerio na područje jugoistočne Europe, odnosno Balkana. Godine 1999., kada je Sjevernoatlantski savez prvi put u svojoj povijesti otvoreno zaratio (zračnim udarima protiv Savezne Republike Jugoslavije) te kada su Europska unija, druge zapadne države i Rusija osnivali Pakt stabilnosti za jugoistočnu Europu, Erhard Busek objavio je knjigu *Österreich und der Balkan (Austrija i Balkan)*. Ova knjiga olakšala je, ako ne i otvorila Busekov put na čelnu poziciju specijalnog koordinatora Pakta stabilnosti. Prema autoru, u svakom je slučaju za žaljenje što “prosječni Austrijanac vrlo slabo pozna Jugoistočnu Europu Austrija i Balkan”, a u smislu oživljavanja starih veza podsjetio je na povijesni utjecaj jugoistočne Europe na centar Habsburške Monarhije: “Beč godine 1900’, koji je nekoliko sekundi svjetske povijesti bio globalna prijestolnica, ne bi postao takav bez ove duhovne pozadine.”

U ovome kontekstu dočaravanje zajedničke kulturne prošlosti igra ulogu spojnice koja treba olakšati političke, gospodarske, a valjda i vojne intervencije koje počivaju na temeljima demokracije i tržišne privrede. Raznovrsna kulturna atraktivnost regije, prepoznatljiva i u obzoru austrijskoga kulturnog pamćenja, povezuje se s ciljevima austrijskih gospodarskih i financijskih interesa. (Da te interese u konačnici i nije moguće kontrolirati, svjedoče afere bankarske grupe Hypo Group Alpe Adria iz Klagenfurta.)

Busek je, naprotiv, 1999. godine još uvijek bio optimističan u pogledu šansi za srednjoročno prevladavanje gospodarskih nejednakosti između zemalja jugoistočnoeuropske periferije i bogatijih zemalja u središtu Europske unije. Dvije godine kasnije izrazio je osobno uvjerenje “da je za Austriju u tom trenutku Jugoistočna Europa važnija nego, na primjer, razvoj Rusije, mada je u njoj krizni potencijal veći. (...) Pogled na zemljovid podsjeća koliki će utjecaj imati susjedi iz jugoistočne Europe na budućnost Austrije.”²³

²¹ Opširnije u Christian PROMITZER, “Vrnitev k Srednji Evropi? Odmev dogajanja v Sloveniji v Avstriji”, *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem* (ur. Aleš Gabrič), Ljubljana 2012., 275–289.

²² Erhard BUSEK – Emil BRIX, *Projekt Mitteleuropa*, Wien 1986.

²³ Erhard BUSEK, *Eine Reise in das Innere Europas. Protokoll eines Österreichers*, Klagenfurt 2001., 138.

Ovo je potrebno imati na umu jer je inače u tim zemljama spremnost za slušanjem austrijskih poruka uglavnom bila povezana sa zakašnjelom integracijom u Europsku uniju, prouzročenom ratnim raspadom Jugoslavije. Pored toga, austrijskim elitama bilo je lakše utjecati na male države nastale raspadom Jugoslavije nego na druge srednjoeuropske države koje su bile slične veličine kao i Austrija. U toj situaciji ponovno se pojavila opasnost da se austrijski eksperti za jugoistočnu Europu predstavljaju u zapadnoj Europi kao samozvani “prevoditelji”, pridržavajući sebi pravo da tvrde da bolje poznaju potrebe i prilike jugoistočnoeuropskih zemalja. Sa stajališta neoliberalnog maksimiranja profita ne može im se zamjeriti što svoju regionalnu ekspertizu umiju iskoristiti za promicanje austrijskih gospodarskih interesa u zemljama jugoistočne Europe.

IV.

Već je bilo spomenuto da se zanimanje za zbivanja u jugoistočnoj Europi u Austriji nakon 2000. godine ne očituje toliko u javnosti, kao što je to bio slučaj u poznom 20. stoljeću, koliko u stručnim krugovima unutar različitih znanstvenih institucija. Na ovome mjestu želim se zadržati samo na trima ustanovama, čiji je egzistencijalni interes da potiču znanstvenike na bavljenje jugoistočnom Europom i koje su odgovorne za unapređivanje austrijske regionalne ekspertize. Riječ je o Sveučilištu u Grazu, na kojemu i ja radim, o Novčanom zavodu *Erste Bank und Sparkasse* u Beču te o Institutu za dunavski prostor i srednju Europu (*Institut für den Donaauraum und Mitteleuropa*), također u Beču.

Sveučilište u Grazu već 2000. godine odredilo je svoje težište ekspertize na “jugoistočnoj Europi” (*Schwerpunkt “Südosteuropa”*), a time su obvezani svi sveučilišni fakulteti. U tom smislu govori se: “Sveučilište Carolo-Franciscea u Grazu je kao prva visoka škola na njemačkom govornom području odredila da težište na jugoistočnoj Europi predstavlja osnovnu jezgru razvojnog koncepta čitavog Sveučilišta. Time drugo najstarije sveučilište u Austriji ne doprinosi samo geografski i povijesno gledano porasloj ulozi mosta prema prostoru jugoistočne Europe. Sveučilište preuzima i odgovornost za čitavu Štajersku u smislu mjesta stjecanja kvalifikacije i priprema put za ujedinjenu Europu.”²⁴

Novčani zavod *Erste Bank und Sparkasse*, koji se u Beču odlučio na dalekosežne investicije u zemljama jugoistočne Europe, u tu je svrhu 2003. godine utemeljio vlastitu zakladu. Ona je aktivna na području srednje i jugoistočne Europe: “Njezina misija je zasnovana na ideji štedionica 19. stoljeća. Podržava društveno učešće i aktivizam civilnog društva; teži udruživanju ljudi i prenošenju saznanja o nedavnoj povijesti regije, koja je ponovno prošla kroz promjene od 1989. godine. Kao aktivna fondacija, razvija samostalne projekte u okviru tri programa: Društveni razvoj, Kultura i Europa.”²⁵

Najstarija je ustanova na tom polju ipak Institut za dunavski prostor i srednju Europu, osnovan još 1953. godine. Upravitelj Instituta je sam Erhard Busek. Institut se ne definira samo kao “stjecište i posrednik” za suradnju na područjima znanosti, kulture,

²⁴ Alfred GUTSCHELHOFER, “Mittendrin in Europa: Die Karl-Franzens-Universität Graz übernimmt mit dem Schwerpunkt Südosteuropa Verantwortung für junge Menschen sowie für den Standort”, *Schwerpunkt Südosteuropa: Karl-Franzens-Universität Graz* (http://international.uni-graz.at/fileadmin/bib/downloads/service/broschueren/presse/bibwww_beilage_uz_soe_web.pdf).

²⁵ “ERSTE Stiftung” (http://de.wikipedia.org/wiki/ERSTE_Stiftung).

politike, privrede i upravljanja nego i kao *clearing-house* i lobist za čitavu regiju. Pored toga, Institut podupire sve vrste diplomatskih, gospodarskih i kulturnih zastupstava u regiji i u Austriji, što dodatno naglašava važnost njegovih djelatnosti u funkciji potreba austrijske vlade.²⁶

Na ovome mjestu, dakle, potrebno je zapitati se kakva je ideologijska pozadina austrijske intelektualne ekspertize u vezi s jugoistočnom Europom. Po službenom tumačenju, omiljeni je topos nanovo uspostavljeni kontinuitet sa srednjoeuropskom intelektualnom tradicijom utemeljenom prije Prvoga svjetskog rata. S druge strane, postoje i druge, često podsvjesne tradicije, koje se u politički relevantnim očitovanjima o austrijskoj balkanskoj ekspertizi obično ne spominju. Pritom se ne misli samo na imperijalno inspirirano, čak i imperijalistički orijentirano austrijsko-mađarsko proučavanje Balkana. Prije svega, neupitno potrebni otklon od revizionističkih obrazaca istraživanja jugoistoka nakon 1918. godine, koji se tijekom nacističke vladavine pokazao kao puklo sredstvo u ostvarivanju ciljeva “novoga europskog poretka”, nije nažalost dovoljno izražen pri autoidentifikaciji ovih institucija. No, takva se pitanja u dominirajućim ekspertnim krugovima često smatraju heretičkima ili, u najboljem slučaju, nebitnima. Stoga nije čudno da se kritički nedovoljno propitana vrsta regionalne ekspertize ponovno etablira kao znanje u službi vlasti – samo ovaj put u službi vladajućih elita ne samo Austrije nego posredno i Europske unije. Takva stajališta, institucionalizirana u ključnim ustanovama kao što su sveučilišta, u osnovi su hegemonijalna, a svojim znanstvenim zagovarateljima osiguravaju karijeru i resurse. Njihov glavni problem nije to što su se odrekli principa kritičke intervencije, nego što su se unaprijed prilagodili anticipiranoj volji eurobirokracije. Oni su odgovorni što su se izrazi kao *good governance* ili *best practice* nekritički proširili u ovim krajevima i time najavili dolazak specifičnog tipa neoliberalne regulacije na europskoj periferiji.

V.

U Austriji je, doduše, moguće slijediti i tradiciju kritičke intervencije, no ona je društveno marginalizirana. Kao primjer može poslužiti revija *Ost-West-Gegeninformationen* u Grazu, koja je od 1989. do 2007. kritički pratila događaje u istočnom djelu europskog kontinenta i davala glas onima koji su se suprotstavljali neoliberalnim porcima u svojim zemljama.²⁷ Drugi primjer odnosi se na važnu knjigu, *Soziale Kämpfe in Ex-Jugoslawien*, objavljenu 2013. godine u Beču, u kojoj autorice i autori s iskustvom sudjelovanja u raznim društvenim pokretima u postjugoslavenskim državama izvještavaju o društvenim sukobima u kojima sudjeluju radnici i studenti. Zajedničko im je što su često suočeni sa sličnim problemima niskih plaća, uskraćenih prava za zaštitu njihovih interesa, slabljenja funkcija socijalne države, nezaposlenošću i općim siromaštvom.²⁸

Navedeni primjeri pokazuju da društvene činjenice u regiji mogu govoriti same za sebe. Najvažnije je da informacije budu u opticaju i preko državnih granica, a da se sam prevoditelj pritom povuče. Regionalna ekspertiza u smislu kritičke intelektualne intervencije

²⁶ “Institut für den Donauraum und Mitteleuropa: Tätigkeiten” (http://www.idm.at/_ber_uns/taetigkeiten/).

²⁷ Vidi “Ost-West-Gegeninformationen” (<http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/csbsc/ostwest/>).

²⁸ Michael G. KRAFT (ur.), *Soziale Kämpfe in Ex-Jugoslawien*, Wien 2013.

ima, dakle, sasvim drugu predodžbu o tome što znači tumačenje ili prevođenje društvenih događaja nego što je imaju oni koji ih tumače u skladu s interesima državnih vlasti, koje su prije svega zainteresirane da društvene činjenice budu u funkciji reprodukcije neoliberalnog modela kontinentalne podjele rada i moći.

AN INSTRUMENT OF STATE POWER OR A CRITICAL DISTANCE FROM IT: THE AUSTRIAN INTELLECTUALS' EXPERTISE ON THE REGION IN LATE 20TH/EARLY 21ST CENTURIES

This paper deals with the opinion prevalent among intellectuals in contemporary Austria, that it befalls them to explain and interpret the social, political and economic situation not only in the eastern parts of Central Europe, but also in Eastern and Southeast Europe in general. This self-proclaimed regional expertise stems in part from Austria and Vienna's position as the center of the former Habsburg Monarchy, which is reminiscent of the well-known ideological concept of "Central Europe" as "Mitteleuropa", which emerged in World War I. After the downfall of the Austro-Hungarian Empire, the concept lay forgotten for several decades. It was in the 1970s and the 1980s, when the communist regimes suddenly started lagging behind Western Europe, where a new post-fordian system of capitalist accumulation established itself as a superior economic model, and when the growing power of various dissident groups started to weaken the aforementioned communist regimes, that a modernized concept of "Central Europe" emerged in those dissident circles. Certain influential conservative intellectuals within Austria adopted the concept, but its Austrian version remained too evocative of the concept of "Mitteleuropa" of the past. The crucial issue is whether the expertise that Austrian intellectuals claim to have, which has flourished in the late 20th and early 21st centuries, is simply knowledge in the service of the power of the Austrian state, or it is also possible to formulate the paradigms of critical intervention in that area.

The tradition of critical intervention also exists in Austria, but only on the social and political margins. It is important to note that, in terms of critical intellectual intervention, the regional expertise maintains an alternative view of what it means to interpret social processes in Eastern and Southeastern Europe. That view implies the interpreter's self-imposed withdrawal from the process of interpretation and giving voice to the original participants themselves. With the process of interpreting events in the service of power, on the other hand, the goal is to interpret information about the region within a neoliberal model of the division of labor and power on the continent.

Keywords: Austria, Southeastern Europe, intellectuals, power, neoliberalism, post-socialism

Literatura

- Hermann BAHR, *Dalmatinische Reise*, Berlin 1909.
- Erhard BUSEK, *Eine Reise in das Innere Europas. Protokoll eines Österreicherers*, Klagenfurt 2001.
- Erhard BUSEK – Emil BRIX, *Projekt Mitteleuropa*, Wien 1986.
- Moritz CSÁKY, *Ideologie der Operette und Wiener Moderne. Ein kulturhistorischer Essay zur österreichischen Identität*, Wien 1996.
- Moritz CSÁKY, *Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*, Wien 2010.
- Raphael DRASCHTAK, *Endspiel 1995. Die USA beenden den Balkankrieg*, Wien 2005.
- John EVERS, *Internationale Gewerkschaftsarbeit in der Habsburgermonarchie: ein Beitrag zur europäischen Gewerkschaftsgeschichte unter besonderer Berücksichtigung der Entwicklung der "Reichsgewerkschaftskommission" und ihrer deutsch-tschechischen Arbeit vor 1914*, Wien 2010.
- John GAISBACHER – Karl KASER – Christian PROMITZER – Barbara SAX – Johann SCHÖGLER, "Über geschichtliche Wiederholungstäter, ihre Motive und über die Möglichkeit ihnen den Boden zu entziehen", *Krieg in Europa: Stimmen aus dem ehemaligen Jugoslawien* (ur. John Gaisbacher, Karl Kaser, Christian Promitzer, Barbara Sax i Johann Schögler), Linz 1992., 219–232.
- Kurt GRITSCH, *Peter Handke und "Gerechtigkeit für Serbien": eine Rezeptionsgeschichte*, Innsbruck 2009.
- Alfred GUTSCHELHOFER, "Mittendrין in Europa: Die Karl-Franzens-Universität Graz übernimmt mit dem Schwerpunkt Südosteuropa Verantwortung für junge Menschen sowie für den Standort", *Schwerpunkt Südosteuropa: Karl-Franzens-Universität Graz* (http://international.uni-graz.at/fileadmin/bib/downloads/service/broschueren/presse/bibwww_beilage_uz_soe_web.pdf).
- Peter HANDKE, *Abschied des Träumers vom neunten Land. Eine Wirklichkeit, die vergangen ist: Erinnerung am Slowenien*, Frankfurt 1991.
- Peter HANDKE, *Eine winterliche Reise zu den Flüssen Donau, Save, Morawa und Drina oder Gerechtigkeit für Serbien*, Frankfurt 1996.
- Peter HANDKE, *Sommerlicher Nachtrag zu einer winterlichen Reise*, Frankfurt 1996.
- Erwin HANSLIK, *Österreich: Erde und Geist*, Wien 1917.
- Otmar HÖLL – Peter BACHMAIER (ur.), *Österreich – Jugoslawien: Determinanten und Perspektiven ihrer Beziehungen*, Wien 1988.
- Otmar HÖLL, "The Foreign Policy of the Kreisky Era", *The Kreisky Era in Austria* (ur. Günter Bischof i Anton Pelinka), New Brunswick – New Jersey 1994., 32–77.
- William M. JOHNSTON, *Der österreichische Mensch: Kulturgeschichte der Eigenart Österreichs*, Wien 2010.
- Michael G. KRAFT (ur.), *Soziale Kämpfe in Ex-Jugoslawien*, Wien 2013.
- Bruno KREISKY, *The Struggle for a Democratic Austria: Bruno Kreisky on Peace and Social Justice* (ur. Matthew Paul Berg, Jill Lewis i Oliver Rathkolb), New York 2000., 200–219.
- Raimund LOEW, *Der Zerfall der "Kleinen Internationale": Nationalitätenkonflikte in der Arbeiterbewegung des alten Österreich. (1889–1914)*, Wien 1984.
- Friedrich NAUMANN, *Mitteleuropa*, Berlin 1915.
- Christian PROMITZER, "'Vrnitev k Srednji Evropi?' Odmev dogajanja v Sloveniji v Avstriji", *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem* (ur. Aleš Gabrič), Ljubljana 2012., 275–289.
- Markus J. PRUTSCH, "'Neutralität' – Positionen und Positionswandel der ÖVP im Spiegel von Grundsatz- und Wahlprogrammen sowie Regierungserklärungen der Zweiten Republik: eine Bilanz", *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 35/2006., br. 4, 425–440.

Friedrich STADLER (ur.), *Vertriebene Vernunft: Emigration und Exil österreichischer Wissenschaft 1930–1940*, Wien 1987.

Klaus STIMEDER – Eva WEISSENBARGER, *Trotzdem: die Oscar-Bronner-Story*, Wien 2008.

Gerald STOURZH, *Um Einheit und Freiheit: Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs 1945–1955*, Wien 2005.

Maria TODOROVA, *Imagining the Balkans*, New York 2009., 140–160.

Herbert VYTISKA – Alois MOCK, *Das Balkan-Dossier: Der Aggressionskrieg in Ex-Jugoslawien – Perspektiven für die Zukunft*, Wien 1997.

INTELEKTUALAC DANAS

Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2013.

Uredili

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2014.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 10

Nakladnici

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Plejada d. o. o., Zagreb

Za nakladnike

prof. dr. sc. Damir Boras
Igor Ranić

Uredili

prof. dr. sc. Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina, prof.

Recenzenti

prof. dr. sc. Damir Agičić
prof. dr. sc. Nadežda Čaćinović

Ova knjiga tiskana je sredstvima projekta "Jankovic Castle: historic site, generating sustainable development of the Ravni Kotari region" koji je sufinancirala Europska unija.

*Ova publikacija izrađena je uz pomoć Europske unije.
This publication has been produced with the assistance of the European Union*

Europska unija

Projekt je implemen-
tiran od strane
Sveučilišta u Zagrebu

Ulaganje
u budućnost

Tiskanje ove knjige potpomogli su Ministarstvo kulture RH i Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta RH

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2014., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Plejada

ISBN 978-953-7782-34-4 (Plejada)
978-953-175-518-4 (Filozofski fakultet)

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

INTELEKTUALAC DANAS

Zbornik radova s Desničinih susreta 2013.

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA